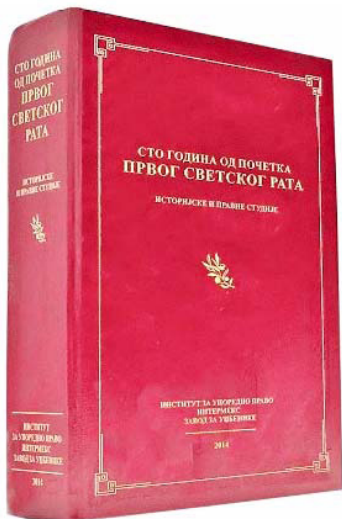

УДК 94(100)“1914/1918“(082)
(049.3)

Мирослав Ивановић*

Сто година од почетка Првог светског рата

Уредници: Јован Ђирић,
Мирослав Ђорђевић,
Институт за упоредно
право, Интермекс, За-
вод за уџбенике, 2014.

Овај књига представља збор-
ник радова са истоимене научне
конференције и плод је рада 54
аутора¹ из земље и иностранства.

* Институт за криминолошка и
социолошка истраживања, Београд.

1 Ово су аутори наведени редоследом из
Садржаја: О. Антић, В. Рорбах, Ј. Гускова,
Б. Бојовић, Д. Дашић, Д. Ђукановић и
М. Зиројевић, Г. Шевцова, М. Пејковић,
Ђ. Скоки, Н. Зобеница, М. Шкулић,
Д. Симеуновић, Р. Гађиновић, М.

Књига се састоји из четири хро-
нолошко-тематска дела у којима
се тумачи општи историјски пе-
риод Првог светског рата.

Први хронолошко-тематски
период назван је „У предвечерје
Великог рата“ и обухвата период
који претходи Првом светском
рату. Без разумевања онога што
му је претходило, овај догађај
огромних размера, сам по себи,
не би могао бити адекватно схва-
ћен нити објашњен. Овде аутори
разматрају како општије, тако и
специфичније, ограниченије про-
блеме. Разматрају се општи про-
блеми узрока, кривице за рат, ње-
гове последице и проблем правде.
Ови проблеми су испреплетани, а
често су и у узрочном односу као
сложени догађаји. У вези с овим
општим проблемима је свакако
важна улога држава и државника
који својим одлукама доводе до
тако комплексне појаве као што
је рат.

Будући да су Балкански рато-
ви претходили Првом светском
рату, то је без сумње имало удела

Алечковић Николић, М. Мијалковски
и И. Ђорђевић, Г. Магић, М. Ђорђевић,
Н. Мрвић-Петровић, В. Чоловић,
В. Јончић, И. Батај, Ђ. А. Пекини, Ј.
Лопичић Јанчић, П. Вукасовић, Ј.
Ђеранић, И. Крстић Мистрицеловић и
Т. Шурлан, А. Јазић, А. А. Валво, Е. Хитај,
К. Р. Каркиди, М. Јончић и М. Ђурић,
М. Димић, Џ. Нафцигер, Р. Етински,
А. Синагра, П. Барђаки, З. Петровић и
Д. Кнежевић, З. Мршевић, Д. Галушко,
Е. Бенедети, В. Ђурић, Љ. Нешић, В.
Ђорић Ерић, Р. Дасие, Т. Јере Јакулин са
Б. Бугарич и Т. Микелић Гоја, Ј. Ђирић.

у ономе што ће уследити. Иако се не могу посматрати као узрок, Балкански ратови су природна последица такозваног Источног питања, а читав склоп политичких, дипломатским и међудржавних односа се у континуитету протеже све до Првог светског рата. У том смислу се истражује и шири контекст дипломатских односа уочи и за време рата, војни и политички савези, што даје јаснију слику о правим узроцима рата. Важан аспект сачињавају односи Аустроугарске према Балкану и државама на овом тлу, посебно према првом суседу Србији. Пошто је рат започео управо сукобом између ове две државе, без разумевања опште политике Аустроугарске као моћне европске земље према балканском простору, није могуће разумети ни потоњи рат. Још једна важна тема јесте геополитика руско-немачких односа у контексту опште геополитике великих европских држава. Ови односи између великих сила су свакако били одлучујући у времену које је претходило рату и у њима треба тражити одговор на општа питања о узроку и кривици за избијање рата.

Поред ових општијих питања, разматрају се и специфичније теме као што је руска хуманитарна помоћ Србији с краја XIX века и почетком XX – тема која није до недавно била систематски обрађена. Или, на пример, про-

блем грчког националног буђења пре (од 1800. год.) и током Првог светског рата (такозвана „велика идеја“) која је у великој мери утицала на опши став грчког народа и вођства према догађајима који су уследили и довели до великог страдања Грка, што је утицало на колективну свест Грка и одустајање од сваке велике идеје, без обзира на њихову славну историјску прошлост. Или положај српског народа у Аустроугарској монархији и убиство патријарха Лукијана (1913. год.), догађај који је узнемирио Србе у Монархији и имао прворазредни значај за став и однос Срба према датој држави.

Све ове теме и радови који их обрађују пружају добар увод у саму проблематику рата. По себи се разуме да ова књига није пројект који смера на целовитост обраде теме, али даје вредан допринос разумевању обрађених аспеката.

Други хронолошко-тематски период сконцентрисан је око Сарајевског атентата и тако је и назван. Ово је један од малобројних појединачних догађаја у историји којима се приписује велика улога у потоњем утицају на историјски ток.

У приступу овом појединачном догађају поставља се низ питања управо због историјских консеквенци које се с њим повежују. У том смислу тражи се одговор на читав низ историјских, правних, психолошких и других

питања. Такође, с обзиром на новија, ревизионистичка тумачења, поставља се питање, да ли је смислено један чин од пре сто година тумачити данашњим мерилима? На пример, то су покушаји да се овај атентат тумачи као директан узрок Првог светског рата, или, пак, да се интерпретира као терористички чин у савременом смислу речи. И само суђење Гаврилу Принципу и другим учесницима атентата указује на један низ правних проблема који су у вези с тим и који захтевају разјашњења.

Један део делатности аутора посвећен је одговору на питање о карактеру личности главног актера атентата, Гаврила Принципа. Дилема, да ли је херој или терориста, или проблем моралног статуса његовог чина, као и психологија и идеологија главног атентатора изазивали су пажњу већ од самог почетка, а та питања и данас заокупљају интерес истраживача.

Будући да је атентат извршен у одређеном социјално-политичком контексту, неколико радова је посвећено разумевању друштвених, политичких и економских фактора који су владали у Босни и Херцеговини тог времена. Они су утицали на чланове организације Млада Босна који су деловали управо у том друштвено-политичком миљеу. С тим у вези је и проблем идеологије и идеја које су усвојили припадници ове организације и које су обликовале

како њихов став према Аустроугарској, тако и према уједињењу Јужних Словена и матици Србији. Тек се у овом ширем контексту може адекватније објаснити и сама одлука и чин атентата на престолонаследника Франца Фердинанда.

Низ конкретних објашњења и тумачења самог атентата бави се вечно енигмом да ли је атентат био организован у Србији, као што ју је оптуживала Аустроугарска, или је дело аутономне групе? Чињеница је да се у времену које претходи атентату одвијала сложена шпијунска игра између Аустроугарске и Србије. Известно прикривање доказа и докумената које се одиграло, пре свега с аустроугарске стране, отежава до данас историчарима да своје ставове непобитно докажу.

Корпус радова у овом делу књиге обухватио је време и прилике у тадашњој Босни, идеологију младобосанаца, сам чин атентата и личност непосредног извршиоца, Гаврила Принципа, као и аспекте међудржавних односа, дипломатију и закулисну делатност тајних организација и она што се догађало на дворовима Монархије и Србије.

Трећи део бави се самим ратом, односно различитим његовим аспектима, од правних до хуманитарних, и насловљен је: „Први светски рат“. Разуме се да је акценат на правним проблемима

и осталим пратећим, док су војни аспекти изостављени – то је посао војних стручњака и војних историчара.

Две велике правне теме с исто тако великим историјским и друштвеним последицама тичу се Лондонског споразума и Версајског уговора. Лондонски споразум је потписан 1915. године, током рата, те је тиме битно утицао и на ток рата. Мотив за његово потписивање лежи у жељи да се Италија привуче на страну Антанте. За узврат, Италији су дате територије у Далмацији и Истри, што је имало далекосежне последице које се преко Другог светског рата протежу све до данас. Интересантно је упоредити како један наш аутор и један италијански у овој књизи износе различите оцене о правичности и рационалности одлука везаних за Лондонски споразум.

Версајски споразум је ставио тачку на Први светски рат и потписан је 1919. године. Данас је доста распрострањено гледиште да је овај уговор био сувише тежак за Немачку и да је у себи носио клицу Другог светског рата. На тешкоће које ће произвести овај уговор скренуо је пажњу врло рано, већ 1920. године, француски историчар Жак Банвил. Банвилова мисао је анализирана и доведена у везу с периодом после Другог светског рата. Осим историјских последица које је на (индирек-

тан?) начин произвео Версајски споразум, он је оставио и читав низ правних проблема који нису ни до данас разјашњени. Ово се тиче пре свега међународног права пре и после Првог светског рата. Наиме, Версајским споразумом уводи се појам агресије који је био стран међународном праву које је било практиковано у Европи. Репарације које су Немачкој наметнуте почивају на концепту агресије. Тиме је уведен низ елемената који су у нескладу с класичним међународним поретком. Још увек нису разјашњена сва питања када је реч о односу ратне штете и међународног јавног права.

Неколико радова је посвећено проблемима везаним за ратне злочине, пре свега оне које је починила аустроугарска војска на тлу Србије, али и војске Немачке и Бугарске. Овде се ради пре свега о кршењу међународног ратног и хуманитарног права. Ове повреде су биле најизраженије на Балканском ратишту. Ово су констатовали представници међународних организација као и самостални експерти. За нас је важан Рајсов извештај јер је њиме документована делатност Аустроугара која је резултирала бројним ратним злочинима и осталим противправним актима. Иако је код нас Арчибалд Рајс позната личност, његов Извештај није довољно по-

знат, осим у ужим стручним круговима.

Цивилно становништво је битно страдало у Србији током Првог светског рата, а многи су били жртве злочина почињених од стране противничких армија. Будући да је IV Хашка конвенција садржала низ норми које су донете у Хагу 1899. и 1907. године, а које су имале за циљ и заштиту цивила, Аустроугарска се као потписница ових докумената морала држати њих. Међутим, као што се види из Извештаја А. Рајса, норме ових докумената су систематски кршене. Пракса да се нечовечно поступа према цивилном становништву, то јест, да се мучи, убија, зоставља, прогони обухватају се појмом „злочин против човечности“ који улази у употребу управо после Првог светског рата, а на основу праксе коју су спровеле Аустроугарска према Србима и Отоманска империја према Јерменима.

Суочена с овако тешким злочинима који су вршени над цивилним становништвом, а немоћна да их спречи, српска влада је предузела читав низ корака да светску јавност обавести о овим злоделима. Да би то постигла, она се обратила не само бројним међународним институцијама, већ је ангажовала и бројне српске интелектуалце да о томе обавештавају светску јавност. Она је то чинила нарочито преко својих

дипломатско-конзуларних представништава у иностранству. Ова активност је обрађена, а то нам пружа прилику да се упознамо с њоме у овој књизи.

У пар радова су обрађене специфичне правне теме, стриктно везане за овај период. На пример, заштита права војних инвалида и њихових породица у Србији у времену Великог рата и по његовом окончању. Или, захтев за изручење Вилхелма II Хоенцолерна. Као што је познато, немачки краљ се по окончању рата склонио у Холандију, а на покушаје и иницијативу неких земаља да се да се изручи да би му се судило, Холандија је одговорила негативно. Ово је произишло из правног става Холандије која није имала правног основа да га изручи. У раду се разматрају правни аспекти овог случаја и последице које је произвео у потоњој правној пракси Европе, па и шире.

Неколико радова је посвећено темама које нису правне, али осветљавају овај период. Обрађен је кратак период од 25 дана који су претходили рату, али су били засићени сложеним политичко-дипломатским играма, непосредним војним припремама, доношењем одлуке да се Србији упути ултиматум и начин његове припреме и доношење формулације која је фактички водила неизбежности рата. Током рата много српских ђака упућено је у

Француску на школовање. Ова узгредна последица рата битно ће утицати на културу Србије у наредних двадесетак година, као и на француско-српске односе који су тада били веома оснажени. А на југу се рађала нова земља, Албанија, која је такође битно обележена ратним приликама из Великог рата. Решења која су тада донета увези с Албанијом, одредила су и потоњи период њених односа са суседима – какав је поглед на овај период из Албаније, доноси нам рад и аутор из ове земље, прилика која није честа последњих година.

Трећи, последњи део књиге, „Последице“ доноси низ радова који говоре не само о правним, већ и другим последицама изазваним овим ратом. Правне последице су биле далекосежне и ишле су даље од пуког регулисања односа које је произвео рат. Оне су обликовале међународне односе у послератном периоду и битно промениле однос према рату у глобалним оквирима. Ово је претпостављало преосмишљавање појмова који се тичу не само *ius in bello* већ и *ius ad bellum*. Државе су предузеле мере да се унапреди међународни правни поредак и у том циљу основан је Стални суд међународне правде, Међународна организација рада, а у оквирима Друштва народа успоставља се систем заштите права мањина. Сви ови проблеми се

подробно расправљају у радовима аутора ове књиге.

Лајпцишки суд за ратне злочине је био важна институција која је требало да допринесе не само поравнању правде за злочине у Великом рату, већ и да створи оквир за будуће институције овога типа. У том смислу је и данас интересантно истраживати карактер овог суда, тј. да ли је он био унутрашњеправног или међународноправног оквира? Док је овај суд имао ограничен домен и утицао углавном на један правни аспект – проблем ратних злочина, Конференција 1919. у Паризу која је одредила мировни уговор суштински је утицала не само на формирање нових држава и повлачење нових граница, већ је имала далекосежног утицаја на унутрашњи државни живот, нарочито поражених земаља. Изучавање правног аспекта одредаба овог уговора, као и општих последица, нарочито у светлу будућих догађаја на европском тлу, даје значајан допринос разумевању историје на овом простору.

Још неколико радова је посвећено специфичнијим проблемима. Један од тих проблема тиче се међународних односа у статуту италијанске регије Карнаро 1920. године. Други се тиче развоја осигурања у Србији и како се Први светски рат одразио на делатност осигурања. Или случај Милунке Савић, хероине која је својом не-

свакидашњом ратном судбином задивила свет а ипак имала трагичну судбину. Такође проблем државног уређења (са српске тачке гледишта) новонастајуће државе Јужних Словена јесте тема која је овде обрађена, укључујући не само ставове политичара према овом проблему, већ и јавног мњења, то јест српске интелигенције. Сви ратови остављају сећање на трагичне догађаје и сви народи подижу меморијале комплексе. У том смислу за нас је такође важна баштина Првог светског рата и како се према њој односити – то је оно што спада у „културу сећања“.

И коначно, како се односити према ревизионистичким покушајима када је реч о Првом светском рату и који су мотиви за овакве покушаје, учестале баш уочи стогодишњице почетка рата? Дали су ови покушаји чисто научне, интелектуалне природе, или у њима има идеологије, текућих политичких интереса и дугорочнијих пројеката деловања и пресије једних на друге? Како да се ми, као нација, поставимо према оваквим ревизионистичким покушајима, како се они одражавају на идентитет нације? На ова питања такође налазимо одговоре у последњем делу књиге.

После овог прегледа опште тематике ове књиге, потребно је дати и генералну вредносну оцену. Обимност књиге и богатство садржаја не би били довољни да ра-

дови нису високог квалитета. Не само да добар део учесника већ има иза себе признату академску каријеру, већ се може запазити да су писању својих прилога приступили са искреном заинтересованошћу. То што ова књига својим квалитетом увелико надилази просек текућих зборника са конференција свакако је последица ове заинтересованости аутора, а она можда потиче из чињенице да се поводом стогодишњице Првог светског рата у европској, па и шире, јавности поново отворила полемика о кључним темама везаним за овај рат. Били смо сведоци неколиких ревизионистичких покушаја из којих стоји не само убеђење ових аутора, нити њихова жеља да буду запажени, већ и одређени интереси различитих друштвених и државних снага. Иако међу ауторима ове књиге нема општег слагања, а нека гледишта су и директно супротстављена, сви одреда су показали интелектуално поштење у жељи да своја гледишта рационално заснују и бране.

У тематици везаној за хуманистичке науке тешко је избећи уношење вредносних судова, ако је уопште то и могуће, али тежња да се максимално искључе идеолошке квалификације и незасновани ставови изговорени у аподиктичком тону јесу врлина сваког доброг рада у овим областима. Можемо рећи да су аутори ове књиге потрудили да буду упра-

во на овај начин интелектуално коректни. Иако долазе из различитих европских земаља, Русије и САД, њихови радови (као и излагања на конференцији) нису резултирали јаловим идеолошким конфронтацијама. Супротстављена тврђења су добар потицај да се не само види да се и данас у различитим земљама различито гледа на Велики рат и његове последице, већ и да се трага за истином колико је то могуће.

Вредно је одати признање приређивачима Зборника, као и целом Институту за упоредно право као главном носиоцу пројекта, на великом ангажману који је био потребан да би се добио овако висок квалитет књиге. Ова књига ће међу многим књигама објављеним поводом стогодишњице овог рата заузети истакнуто место. Она је заиста значајан допринос националној култури, а испуњава и улогу часног браниоца истине о Првом светском рату. Ненаметљиво, без буке и помпе, самим својим садржајем она даје одговор и на оне недобронамерне и интелектуално нечасне покушаје да се прошлост реинтерпретира у складу с текућим интересима, било идеолошке или политичке природе.

Овај рад је примљен 2. јула 2015. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. августа 2015. године.